

ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

(сачињени на основу Секторске анализе тржишта откупа сировог крављег млека и производње и прераде млека и млечних производа у Републици Србији у периоду јун – децембар 2009 и 2010. године)

На основу прикупљених података и анализе стања конкуренције на тржишту откупа сировог крављег млека и производње и прераде млека и млечних производа у Републици Србији у периоду јун - децембар 2009 и 2010. године, Комисија је извела следеће закључке и донела следеће препоруке:

1. Са становишта предмета и циљева израде секторске анализе, а у циљу добијања што поузданијих, валидних показатеља, било је неопходно најпре проверити **репрезентативност одабраног узорка**. У том смислу, Комисија је показатеље о тржишном учешћу анкетираних млекара у укупно откупљеним количинама сировог млека намењеног даљој индустријској преради, ставила у однос са агрегатним показатељима ових количина на територији Републике Србије, добијених од Републичког завода за статистику и Привредне коморе Србије. Учешће 15 анкетираних млекара у укупним количинама откупљеног сировог млека у анализираном периоду јун – децембар 2009. године износи нешто изнад 83%, а годину дана касније оно достиже вредност од преко 88%, чиме се у потпуности потврдио високи степен репрезентативности одабраног узорка, а самим тим и ниво поузданости резултата и закључака предметне анализе.
2. Производња млека у Републици Србији представља једну од најзначајнијих грана пољопривреде, о чему најбоље говоре и подаци о учешћу производње млека у укупној вредности националног производа оствареног у сектору пољопривреде. Осим тога ради се о стратешки важном прехранбеном производу, како са становишта задовољења потреба финалне потрошње, тако и у области даље индустријске потрошње, односно прераде. Даљом прерадом млека у конзумно млеко и млечне производе долази до вишеструког повећања, на овај начин изражене годишње вредности националног производа оствареног у овом сектору привреде.
3. У последњих десет година примарна производња сировог млека намењеног људској исхрани у Републици Србији не бележи битнија одступања. Основни проблеми везани за сам процес производње млека огледају се у томе што се ради о уситњеној и неорганизованој производњи коју карактерише изузетно велики број пољопривредних домаћинстава са малим бројем крава по домаћинству. Овоме треба додати и чињеницу да постојећи „расни састав“

крава није задовољавајући, и да је просечан принос по крави, (тзв. „млечност“) и до три пута мањи од просечних величина које се остварују у земаљама ЕУ. Осим тога уочљив је тренд смањења броја пољопривредних домаћинстава, али и броја крава и стеоних јуница. Са друге стране, подаци о стабилној, количински израженој, примарној производњи млека намењеног људској исхрани, потврђују позитиван али изузетно спор правац промена са становишта побољшања „расног састава“ крава али и тренд укрупњавања пољопривредних газдинстава у својству примарних произвођача. И поред оваквог тренда промена, може се закључити да ову привредну грану и даље карактерише изузетно уситњена и неорганизована производња, што резултира да је на страни понуде сировог млека присутан велики број малих индивидуалних произвођача. Насупрот њима, на страни тражње за овом сировином постоји високо концентрисано тржиште прерађивача млека.

4. И поред стабилне примарне производње, тржиште производње сировог крављег млека се одликује изузетно ниским учешћем сировог млека откупљеног у циљу даље индустријске прераде у односу на укупно произведене (помужене) количине. Неформално тржиште млека, које обухвата млеко утрошено у тзв. „остале намене“, има висок удео на укупном тржишту помуженог сировог млека у Србији. Овај проценат је изузетно велики и самим тим представља отежавајућу околност приликом контроле безбедности и квалитета сировог млека. Ова околност у великој мери успорава и процес прилагођавања заједничкој аграрној политици ЕУ и приступ средствима из фондова за развој пољопривреде ове међународне организације.
5. Политика премија исплаћиваних примарним произвођачима сировог млека, током анализираних периода, била је подложна великим променама и у току само једне календарске године. Произвођачи сировог млека били су препуштени великој непредвидивости, а самим тим и немогућности краткорочног и дугорочног планирања произвођачке активности и прихода од такве активности. Све ово је за директну последицу имало и смањење броја крава, али и количину млека коју су примарни произвођачи били спремни да понуде на тржишту откупа сировог млека намењеног даљој индустријској преради.
6. Свака држава мерама аграрне политике планира развој ове осетљиве производње и утиче на њега различитим подстицајним мерама (премије за млеко и извозне субвенције) са једне, али истовремено и одговарајућим структурним мерама (подршка подизању млекарских фарми, измене у структури расног састава, набавка опреме) са друге стране, са циљем да се квалитет сточног фонда одржи и побољша. С тим у вези неопходно је обезбедити дугорочну стабилност, па самим тим и предвидивост мера аграрне политике, која ће обезбедити могућност адекватног планирања пословања учесника на тржишту производње млека као стратешки важног производа. Оваква аграрна политика би на дужи рок допринела већој заштити примарних произвођача млека, имајући у виду да се чак ни развијене земље у ЕУ нису

одрекле субвенција у овој грани. Поред незадовољства примарних произвођача млека нивоом откупних цена и системом премија, на смањење количина млека на тржишту откупа сировог млека у још већој мери утицали су и следећи фактори: значајно повећање цена сточне хране, који је уследио као последица раста цена свих пољопривредних производа на светском тржишту, што је у великој мери утицало на битно повећање извоза ових производа, и смањења понуђених количина на домаћем тржишту, као и раст цена основних енергената. Ипак, несумњиво највећи разлог смањења понуђених количина сировог млека у анализираном периоду, лежи првенствено у изузетно неповољним климатским условима у 2010. години. Током летњих месеци забележен је изузетно дуги сушни период, са изузетно високим температурама које су у великој мери уништиле природне пашњаке. Све се то затим даље одразило и на квалитет испаше крава и количину и квалитет помуженог млека. Сви претходно набројани фактори су у великој мери утицали на драстично повећање трошкова узгоја крава и производње сировог млека и довели до економске неисплативости ове пословне активности, што је даље резултирало у продаји сточног фонда кланицама. И поред сличних климатских услова и у земљама у окружењу, мере аграрне политике и политике премија успевале су да понуђене количине сировог млека на тржишту откупа остану стабилне као и откупна цена ове сировине, уз незнатне разлике у распону између најнижих и највиших откупних цена. Овакве мере би и на домаћем тржишту имале дугорочне позитивне резултате на производњу и откуп сировог млека произведеног у Србији, чиме би се увоз ове сировине из земаља у окружењу, и без увођења царинских оптерећења учинио економски неисплативим.

7. Осим тога присутан је и проблем контроле квалитета млека произведеног на више десетина хиљада локацијски врло удаљених места, која се међусобно и те како разликују са становишта квалитета испаше и исхране крава, што у крајњој мери резултира и у количини и квалитету добијеног млека. Окончање пројекта којим је предвиђено отварање националне лабораторије за испитивање квалитета откупљеног млека намењеног даљој индустријској преради, у битној мери може позитивно утицати на примарне произвођаче млека и омогућити даљи позитиван правац развоја ове делатности. Постојање овакве лабораторије би, поред повећања степена контроле безбедности и квалитета сировог млека, омогућило и даља побољшања у политици премирања млека где би осим количине млека, која је до сада била једини критеријум за добијање премија, и квалитет испорученог млека утицао на висину и износ премија. Најзад, могућност провере квалитета сировог млека намењеног даљој индустријској преради у независној лабораторији би у великој мери смањило потенцијалну опасност од условљавања пољопривредних произвођача сировог млека од стране највећих индустријских прерађивача млека и млечних производа, који у овом моменту једини располажу оваквом лабораторијом.

8. У прилог претходно изнетом говоре и наредне специфичности тржишта откупа сировог млека у Републици Србији. И државне субвенције (укључујући и премије), и пондерисане просечне откупне цене млека по литру су много ниже у односу на друге државе у региону. Истовремено распон између најниже и највише откупне цене млека у Србији је много израженији у односу на земље региона. Све ово проистиче као последица атомизираних производње међусобно неповезаних и неорганизованих произвођачима, која им не омогућава било какву „преговарачку моћ“ код уговарања откупних цена са млекарима.
9. Оно што посебно карактерише тржиште откупа сировог млека намењеног даљој индустријској преради у односу на нека друга, јесте изразито ниска еластичност, како на страни понуде, тако и на страни тражње. И док је на страни понуде ова нееластичност резултат специфичности производње и немогућности већих повећања или смањења произведених количина у кратком временском року (просечан период сазревања степоних јуница износи три године), са друге стране стабилна и нееластична тражња за сировим млеком, као основном сировином у производно-технолошком процесу, је у основи детерминисана инсталисаним прерађивачким капацитетима млекара.
10. Када је реч о сезонским варијацијама, посматрајући десетогодишњи просек, такође се може увидети да се максималне количине сировог млека откупљују током периода мај – јун, док се месец новембар, у читавом низу календарских година, појављује као период са апсолутним минимумом откупљеног млека. На идентичне сезонске варијације указују и откупне цене сировог млека, које на супрот откупљеним количинама, свој максимум бележе крајем године (новембар – децембар), када је понуда на најнижем нивоу док су најниже управо у периоду мај – јули када је понуда сировог млека највећа. Потпуно су другачији узроци месечних одступања током календарске године, која настају првенствено услед разлика у квалитету исхране крава током зимских месеци (јачина и дужина трајања зиме), климатских фактора који утичу на квалитет испаше током пролећа и лета итд.
11. Са друге стране, на страни тражње на тржишту откупа сировог млека, откупљивачи млека су заинтересовани да основну сировину коју даље прерађују, откупе по што нижим ценама а што је могуће бољег квалитета. Поред уситњености производње и високог степена концентрације на страни тражње, њима у прилог иде и чињеница да примарни произвођачи нису у могућности да у независним лабораторијама провере исправност налаза квалитета предатог млека, од кога зависи и висина откупних цена, а које се по правилу врши у лабораторијама које припадају самим откупљивачима, односно млекарима. Последица овакве неадекватне структуре тржишта откупа млека је управо изузетно велики и економски неоправдани распон између највиших и најнижих откупних цена млека исте класе. Овакво асиметрично тржиште није у могућности да допринесе уравнотежењу понуде

и тражње дуж читавог производно-прерађивачког ланца, што би даље резултирало у смањењу распона између највиших и најнижих откупних цена сировог млека.

12. Услед чињенице да је у посматраном периоду, због дејства претходно набројаних и образложених фактора, дошло до битног смањења понуђених количина сировог млека на домаћем тржишту, јавила се потреба за интервентним увозом ове сировине упркос знатно вишим откупним ценама. Узимајући у обзир висину цене увозног сировог млека можемо закључити да економска рачуница прерађивача на домаћем тржишту никако не иде у прилог куповини сировог млека из увоза. Једини закључак који се намеће је да је ова куповина оправдана уколико на домаћем тржишту није могуће купити потребну количину сировог млека одговарајућег квалитета од домаћих примарних произвођача. У том случају произвођач врши интервентни увоз, а све у циљу одржања степена искоришћености производних капацитета и нивоа производње, чиме се спречава пораст фиксних трошкова по јединици производа. Једини неповољни ефекат по произвођаче је повећање варијабилних трошкова производње који проистичу из набавке скупље сировине. Јачина и степен овог ефекта су у директној сразмери са учешћем увозног сировог млека у укупним количинама ове сировине неопходне за месечну производњу. У коначном билансу међутим, повећање варијабилних трошкова производње има мањи негативан утицај на рентабилност пословања учесника на тржишту од смањења степена искоришћености производних капацитета. Ово из разлога што смањење степена искоришћености производних капацитета, поред повећања износа фиксних трошкова по јединици производа, што утиче на повећање цене коштања млека и млечних производа, може да доведе и до пораста продајних цена ових производа. Истовремено, као последица већег смањења произведених количина млека и млечних производа намењених продаји на тржишту, у односу на ниво повећања продајних цена ових производа, долази и до смањења прихода од продаје што директно утиче на степен рентабилности пословања учесника на тржишту. Са друге стране услед чињенице да је укупна количина помуженог крављег млека у 2010. години незнатно мања у односу на претходну, тешко је поверовати да је недостатак сировог млека одговарајућег квалитета на страни понуде „принудио“ прерађиваче на увоз 50% скупље сировине. Много је вероватније да због ниских откупних цена ове сировине његови произвођачи нису били мотивисани да сирово млеко понуде прерађивачима. Наиме, у овој ситуацији, под претпоставком постојања довољних количина квалитетног сировог млека на страни понуде, прерађивачи су имали могућност избора између увоза скупље сировине и уговорања виших откупних цена сировог млека са њиховим произвођачима. Очигледно је да се пословна политика прерађивача определила за увозну варијанту у случају две млекаре које су

увозиле млеко док су остале анализирани млекаре откупљивале сирово млеко на домаћем тржишту.

13. Према агрегатним подацима о сектору млекарства у Србији објављеним у Закључку о усвајању националног програма за пољопривреду од 2010. до 2012. године наведен је податак да је у Србији регистровано 201 млекара. Од тога је :

- 29 индустријских млекара са дневним прерађивачким капацитетима од преко 20.000 литара млека (у ову групу по наведеном критеријуму спада свих 15 млекара које су анализирани), или 15% од укупног броја млекара, а код којих је степен искоришћености капацитета око 90%,

- 97 млекара односно 48% од укупног броја, чине млекаре са средњим капацитетима прераде до 20.000 литара млека дневно којима је искоришћеност инсталисаних капацитета на врло ниском нивоу од 6% док је

- 75 малих занатских млекара односно 37% од укупног броја млекара, чине млекаре којима је дневни капацитет прераде до 3.000 литара а степен искоришћености капацитета на забрињавајућих 4%.

14. На основу претходно исказаних података, може се извући закључак да се просечна искоришћеност капацитета регистрованих млекара у анализираном периоду, кретала на нивоу од око 60%. За очекивати је да ће доћи до смањења броја активних млекара и да ће опстати искључиво оне које својим обимом и/или квалитетом производа буду у стању да остваре профит. Само даљим инвестирањем средстава, у циљу прилагођавања стандардима ЕУ, повећаће се конкурентна способност ових учесника, као на домаћем, тако и на тзв. „извозним тржиштима“.

15. Уколико посматрамо структуру инсталисаних капацитета са становишта производног асортимана финалних производа, можемо уочити неколико основних различитих врста капацитета за прераду сировог млека и то: капацитете за производњу пастеризованог и стерилизованог млека (тзв. конзумно млеко), капацитете за производњу ферментисаних производа (јогурт, павлака, кисело млеко итд.), и најзад капацитете за производњу чврстих млечних производа (сирева, маслаца и млека у праху). Структура прераде млека указује на различиту пословну оријентисаност млекара ка одређеним типовима производа. У највећем броју посматраних млекара производни капацитети су претежно оријентисани на производњу ферментисаних млечних производа (јогурт, павлака, кисело млеко итд.), и производњу чврстих млечних производа (сиреви, павлаке, намази, маслац, млеко у праху итд.), док је производња течних млечних производа, односно конзумног млека (пастеризованог и стерилизованог млека), значајно мања. И на тржишту производње млека и млечних производа, присутан је висок степен концентрације тржишног учешћа највећих прерађивача. Ради се о „пресликаној стању“ са тржишта откупа сировог млека, услед чињенице да се

највећи откупљивачи сировог млека уједно јављају и као највећи произвођачи финалних производа (конзумног млека и млечних производа)

16. Од још већег значаја била је анализа структуре производног асортимана свих 15 млекара обухваћених узорком. Основни циљ овог дела анализе је био да се утврди на који начин је утрошено укупно откупљено сирово млеко, односно који је његов део утрошен за производњу конзумног млека а који део за производњу свих осталих млечних производа. Поређењем ових података по календарским годинама обухваћених анализом, могу се сагледати не само промене у укупно откупљеним количинама сировог млека и произведеним количинама конзумног млека већ и евентуалне промене у структури производног програма у чијој је производњи оно и утрошено. Самим тим могле би се уочити и евентуалне промене у пословној политици најзначајнијих млекара, које би резултирале у повећању произведених количина млечних производа (павлака, сир, сирни намази, маслац, качакаваљ, млеко у праху итд.) на уштрб произведених количина пастеризованог и стерилизованог млека.
17. На основу извршене анализе, лако се може извући закључак да у релевантном временском периоду није дошло ни до каквих промена у структури производног асортимана анализираних млекара збирно посматраних. То другим речима значи, да се пословна политика млекара обухваћених узорком није променила, односно да је смањена количина откупљеног сировог млека утицала да се на потпуно равномеран начин, односно за идентичан проценат, умањи производња обе категорије производа, а без икакве намере да се фаворизује производња било које од њих на уштрб произведених количина оне друге. Овакав закључак изведен на нивоу читавог узорка, ни у којој мери не могу довести у питање незнатне годишње варијације у структури производног асортимана код појединих млекара које су иначе присутне.
18. Све ово указује да смањење производње конзумног млека, које је довело и до проблема у редовном снабдевању овом намирницом, није била условљена променама пословних политика анализираних млекара у циљу својеврсног притиска на тржиште које би омогућило повећање продајних цена ове намирнице. Са друге стране, постоји потпуно оправдан пословни интерес произвођача млека и млечних производа, да у свом производном асортиману омогуће знатно веће учешће млечних производа, јер се ради о производима вишег степена прераде, који им омогућава њихову продају по знатно вишим продајним ценама у односу на производе нижег степена прераде, што даље доприноси повећању рентабилности пословања ових учесника на тржишту.
19. Комисија на основу свих чињеница и констатација претходно изнетих, доноси и следеће препоруке:
  - Континуираност праћења посматраног сектора захтева свеобухватну и ажурирану базу података, која у овом тренутку као таква не постоји. Први степен прикупљања и обраде података је тек у фази откупљених количина сировог млека од стране млекара, док се целокупна разлика у количини

помуженог сировог крављег млека и откупљеног млека у циљу даље индустријске прераде третира као млеко утрошено на тзв „неформалном тржишту. Услед тога, учешће тзв „неформалног тржишта млека је необјашњиво високо и без икакве могућности контроле. Ниво прикупљања и обраде података би требао бити знатно ефикаснији и организованији.

- Установљење националне лабораторије за контролу млека би између осталог омогућило државној статистици и другим државним органима прецизне и квалитетне податке који су од значаја за све сегмента праћења, усмеравања развоја и отклањања неправилности у развоју сектора млекарства, који се тичу свих учесника на овом тржишту.

- На овај начин прикупљена и обрађена квалитетна база података у великој мери може допринети креирању ефикасне државне аграрне политике на кратки, средњи и дуги рок.